

МЕТА, ЗАВДАННЯ І ЗНАЧЕННЯ КУРСУ «ОРФОЕПІЧНО-ПУНКТУАЦІЙНИЙ ПРАКТИКУМ»

Мета курсу – вільне оволодіння всіма принципами українського правопису, вміло їх використовувати у мовній практиці, повторити та закріпити знання зі школи, а також навички з пунктуації; розвинути навички літературного вживання.

Завдання курсу:

- опанувати коло знань про мову;
- оволодіти українською літературною мовою в її усному та письмовому різновидах;
- сформувані навички правильного мовлення і письма;
- ознайомитися з науковими джерелами, які допоможуть вдосконалити навички, здобуті у школі;
- навчитися користуватися орфографічними та орфоепічними словниками, а також перекладними й словниками іншомовних слів тощо.

Зв'язок «Орфоепічно-правописного практикуму

з української мови» з іншими дисциплінами:

- ***ОПП і філософія*** (філолог, як і філософ, є певною мірою мислителем, який формує ті чи інші навички за допомогою надбаних знань і досвіду);
- ***ОПП і історія України*** (практичні навички з часом міняються, закріплюються певною епохою у розвитку України);
- ***ОПП і діалектологія*** (діалектна мова, її просторова варіативність і територіальна диференціація, співвідношення і взаємодія з іншими формами існування мови цілого народу допомогли за собою закріпитися орфографічно-пунктуаційному практикуму на певній території);
- ***ОПП і історія мови*** (історичні коментарі до фонетичних, лексичних, граматичних та інших явищ);
- ***ОПП і стилістика*** (характеристика стилістичної системи

української мови, особливості та функції кожного стилю у мовній практиці);

- **ОПП і методика викладання української мови** (використання шкільної програми, підручників, матеріалів методичних видань тощо);
- **ОПП і російська мова** (зіставлення фонетичного, граматичного та інших явищ з метою уникнення інтерференції);
- **ОПП і українська література** (твори класиків української літератури).

2. ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Виділяють 3 головних етапи становлення правопису української мови:

- **Українсько-руський період** (X ст. – поч. XVII ст.);
- **Норми «Граматики» Мелетія Смотрицького 1619 року** (XVII ст. – XVIII ст.);
- **Новоукраїнський період** (XIX ст. – сьогодні).

Українсько-руський період (X ст. – поч. XVII ст.)

Витоки українського правопису йдуть від слов'янського правопису, започаткованого творцями слов'янської азбуки. Більшість української графіки майже не змінилося від тих часів. Зокрема, у нинішньому алфавіті є тільки дві літери, яких, на думку професора Івана Огієнка, не було в кирило-мефодіївській абетці – це *г*, яка відома з кінця XVI ст. й набула поширення у XVII ст., та *й*, яку спершу писали замість колишньої літери **ѣ** та на місці *е* в новозакритому складі, а потім перебрала на себе функції звукосполуки *й+і*. Також у руських кириличних рукописах не розрізнялися в написанні літери *е* і *є*. Правопис, що відштовхувався від слов'янської абетки, в Україні значною мірою підтримували вихідці з Болгарії, які працювали тут і переписували тексти (переважно церковного змісту). У період від XIV до XVI ст. в богослужбових (та частково у світських) рукописах панував правопис, розроблений тирновським (болгарським) патріархом Євтимієм. На теренах України вплив цього правопису був відчутним з кінця XIV ст. і тривав до 20-х рр. XVII ст. Цей період відомий у мовознавстві під назвою «Другий

південнослов'янський вплив».

«Граматика» Смотрицького 1619 року (XVII-XVIII ст.)

У 1619 р. вийшла праця М. Смотрицького *«Граматіка славенскія правилноє синтазма»*, де слов'янсько-українську писемність частково пристосовано до української фонетики. Тоді було розмежовано значення букв *z* і *z*, запроваджено буквосполучення *дж* і *дз* для позначення відповідних укр. звуків, узаконено вживання букви *й*.

В 1708 році змінилося накреслення літер – традиційну кирилицю замінили спрощеним різновидом, т. зв. «гражданкою». Участь у розробленні нового алфавіту й графіки взяли також українські вчені. Перші зображення 32 літер нового шрифту, які досі без значних змін служать основою для української, білоруської та російської орфографіки, видрукували в місті Жовква поблизу Львова. З алфавіту вилучено застарілі букви: *омегу, фіту, ксі, псі, іжицю, юс великий, юс малий*, натомість, закріплено букви *ю* та *я*, котрі до того вживалися лише в окремих текстах.

Новоукраїнський період (з XIX ст.)

У 1798 році вийшла *«Енеїда»* Івана Котляревського – твір, який став піонером нової української літератури й поштовхом до пошуків сучасних способів відтворення української мови в писемному вигляді. Виникла потреба в зміні традиційного письма. Письменники, які прагнули писати живою українською мовою, мусили шукати засобів для передавання справжнього звучання слова, а не керуватися давнім написанням. У 1818 р. до алфавіту додано букву *і*, у 1837 – *є* та буквосполучення *йо,ьо*, у 1873 р. – *ї*. Натомість дедалі рідше можна було зустріти літери *ь,ы* та *э*. Швидка й постійна зміна елементів алфавіту та їх різноманітне вживання породило значну кількість експериментів з українською мовою та створення великої кількості (від 1798 до 1905 р. можна нарахувати близько 50 більш-менш поширених, інколи взагалі індивідуальних) правописних систем.

3. ПРИНЦИПИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПISY

Український правопис базується на чотирьох принципах: фонетичному, морфологічному, історичному (традиційному) та смислово-моземому (диференціюючому).

Фонетичний принцип полягає у повній відповідності між написанням і літературною вимовою.

До конкретних випадків реалізації *фонетичного принципу* належать такі написання:

1) наголошені та ненаголошені звуки [а], [у], [і], [о], крім слів, у яких [о] вживається перед наголошеним [у]. Наприклад: *мати, думка, місяць, торба, картина, куріпка, дівочий, корозва, картати, кілок, куліш, мостити, міряти, купувати;*

2) *о, е* після літер на позначення шиплячих приголосних. Наприклад: *чорний, черемшина, жоржина, вечеряти, жонатий, черствий, пионо, четверо;*

3) *а* на місці давнього звука [о] перед складом з наголошеним [а]. Наприклад: *хазяїн, гарячий, багатий, качан, гаразд, кажан, калач;*

4) *е, и*, що позначають наголошені звуки. Наприклад: *мед, кедр, мольберт, студент, коректор, вишня, тихо, візник, дим, дихання;*

5) позначення приголосних звуків у позиції перед голосними. Наприклад: *колихати, перехід, іменини, газета, озеро, молодий, коритися, галичани;*

6) усі чергування голосних і приголосних звуків, що фіксуються орфографічно. Наприклад: *котити – качати, садити – сідати, нога – нозі – ніжка, мука – у муці – мучний, муха – мусі – мушка, летіти – літати, могли – можу, текти – тече, купити – куплений, трусити – трясти, дух – дихати;*

7) префікс *с-* перед кореневими *к, п, т, ф, х*. Наприклад: *скоротити, спустити, струсити, сфотографувати, схуднути;*

8) групи приголосних звуків, що утворилися внаслідок спрощення, закріпленого орфографічно. Наприклад: *щасливий, під'їзний, тижневий, серце, чесний, жалісний, обласний, блиснути, брязнути, місце, скло, міський;*

9) суфікси *-ств-, -цтв-, -зтв-* в іменниках середнього роду на *-о*.
Наприклад: *товариство, новаторство, видавництво, ремісництво, убозтво, боягузтво;*

10) перші літери в прикметникових суфіксах *-ськ-, -цьк-, -ьк-, -зьк-*
Наприклад: *чеський, біблейський, латиський, поліський, митецький, старогрецький, наставницький, паломницький, печенізький, варязький, магдебурзький, абхазький та інші.*

За **морфологічним принципом** значущі частини слова – морфеми – пишуться однаково незважаючи на те, що в різних частинах того самого слова чи в споріднених словах вимовляються по-різному. У таких словах спостерігається невідповідність між вимовою та написанням (тому слід бути особливо уважними). Фонетичний та морфологічний – два головні принципи української орфографії.

За **морфологічним принципом** здійснюються такі написання, що відрізняються від їх реальної вимови:

1) *е, и* на позначення ненаголошених голосних. Наприклад: *весняний, дерево, мести, теплохід, число, весело, живопліт;*

2) *о* на позначення ненаголошеного звуку перед складом з наголошеним [у]. Наприклад: *чому́, зозу́ля, голу́бка, кожу́х, лопу́х;*

3) слова з наявними асимілятивними змінами (уподібненням за дзвінкістю, глухістю, місцем і способом творення, м'якістю в середині слова та на межі різних фонетичних слів), які відбуваються лише у вимові й не фіксуються орфографічно. Наприклад: *лічба, бейсбол, молотьба, вогкий, зцементувати, безпечний, розчесати, дивишся, відчувати, не морочся, річці, уманський, трудодні, підняти, лінгвістів, долиниці, під джином, перед дзеркалом, без жалю, принц чемний;*

4) букви на позначення подовжених звуків, що утворилися на межі морфем чи внаслідок асимілятивних змін. Наприклад: *беззубий, ззовні, письменник, віддячити, возз'єднання, страшений, настінний, малинник, ллється, навмання, розрісся, зневоднення, сіллю, галуззю, суддя, життєвий;*

5) слова, у яких спрощення відбувається у вимові, але не фіксується орфографічно. Наприклад: *максималістський, шістнадцять, шістсот, шістдесят, у хустці, невістці, журналістський, лейтенантський, декадентство*;

б) випадки дисимілятивних змін (розподібнення), що відбуваються лише у вимові й не фіксуються орфографічно. Наприклад: *пшеничний, молочний, ячний, смачно, яєчня, сонячний та інші*.

Суть **історичного (традиційного) принципу** полягає в тому, що написання деяких слів, їх частин, окремих літер не можна пояснити ні вимовою, ні позиційними змінами сучасної української літературної мови. Такі написання здійснюються за традицією, так, як було прийнято в давній мові чи в певний історичний період, і пояснити їх за допомогою законів розвитку мови на сучасному етапі не можна.

За **історичною** традицією пишуться:

1) літери **ї** та **щ**, які завжди позначають два звуки. Наприклад: *короїд, з'їзд, їздовий, солов'ї, твої, щука, хвощ, щоденник, пригорці, хрящуватий*;

2) букви **я, ю, є**, що позначають по два звуки. Наприклад: *ящірка, колія, юнак, воювати, тримаються, єнот, кольє, поєднатися*;

3) буква **ь** (м'який знак) у всіх випадках. Наприклад: *лялька, киньте, мідь, льон, трьох, калинонька, стільці, прилинь, щирість*;

4) букви **д і ж, д і з**, що позначають один звук. Наприклад: *джоуль, джигіт, каджу, джсин, джокер, дзюдо, дзенькіт, дзилік, дзига, дзитарі*;

5) звуки на позначення ненаголошених [**и**] та [**е**], що не перевіряються наголосом. Наприклад: *лиман, кишеня, левада, леміш, комин, тепер, чекати*;

б) **и** та **і** в словах іншомовного походження, що регулюються правилом «дев'ятки»: Наприклад: *дивертисмент, пюпітр, корида, візит, артикуляція, ідіома, офіціоз, Ватикан, Сицилія, Флорида, Чилі, Вірджинія, Візантія*;

7) подвоєння букв у словах іншомовного походження: Наприклад: *тонна, манна, нетто, брутто, пенні, мулла, панна, мірра, мадонна, голландець, ясський, шіллерівський, Калькутта, Діккенс, Торрічеллі,>Addis-*

Абеба, Таллінн, Бонн, Дебюссі, Лоллобриджіда, Піттсбург.

8) уживання значка апострофа (') для роздільної вимови, тобто для позначення буквами **я, ю, є** двох звуків після твердих приголосних, чи для позначення деяких скорочених часток перед іншомовними власними іменами, а також з метою відображення на письмі явища афери (втрати звука [о] на початку деяких слів під впливом попереднього слова, що закінчується голосним) та явища редукції (прикінцевого скорочення у вимові звуків та складів): Наприклад: *круп'є, розм'якнути, в'ялий, від'єднаний, кав'ярня, в'юн, Захар'їн, Дем'янськ; Д'Аламбер, Д'Аннунціо, Д'Обін'є, О'Коннелл, О'Коннор-Вілінська, О'Ніл, О'Генрі, О'Кейсі;*

Смисловий (семантико-диференційний) принцип полягає в тому, що різні написання слів та їх сполучень, які звучать однаково, залежать від різного лексичного значення. До **смислових** написань належать:

1) розрізнення великої та малої літер у власних та загальних назвах. Наприклад: *горобець – Горобець (прізвище), карась – Карась (прізвище), зелений барвінок – Зелений Барвінок (назва села), земля (грунт) – Земля (планета), макінтош (плащ) – Макінтош (прізвище), ампер (фізична одиниця) – Ампер (прізвище), зірка – Зірка (кличка корови), вулкан – Вулкан (міфічна істота), бостон (тканина) – Бостон (назва міста), арканзас (мінерал) – Арканзас (штат), к'янті (вино) – К'янті (провінція);*

2) написання слів разом та окремо (у тому числі розмежування частки **не** та префікса **не-**): *потри – по три, сонце – сон це, підвіз – під віз, задачею – за дачею, напам'ять – на пам'ять, ненаписаний – не написаний, немає – не має, недобре – не добре, неправда – не правда, нездужати – не здужати, якби – як би, щоб – що б, проте – про те, уп'ятьох – у п 'ятьох, уперше – у перше, вкрай – в край, якнайліпше – як найліпше, нижчепідписаний – трохи нижче підписаний;*

3) написання слів окремо та через дефіс. Наприклад: *по березневому – по-березневому, по сусідському – по-сусідському, по святковому – по-святковому, по театральному – по-театральному, по їхньому – по-їхньому,*

по нашому – по-нашому;

4) написання деяких закінчень, що залежать від конкретного лексичного значення слів. Наприклад: *вала (колінчатого) – валу (земляного), апарата (приладу) – апарату (державного), рака (тварина) – раку (хвороба), томата (рослина) – томату (приправа), лексикона (книжка) – лексикону (запас слів), граната (дерево) – гранату (мінерал), туші (фарба) – тушу (музичне привітання), Ростовом (назва міста) – Ростовим (прізвище), Куйбишевом (назва міста) – Куйбишевим (прізвище);*

5) написання окремих літер залежно від смислу слова. Наприклад: *компанія – кампанія, богатир – багатир, сердешний – сердечний, повилася – повелася;*

6) написання лапок залежно від контексту та лексичного значення слова чи словосполучення. Наприклад: *Ятрань (річка) – «Ятрань» (назва кінотеатру), Вітчизна – «Вітчизна» (назва журналу), Дніпро (річка) – «Дніпро» (назва готелю), Волга (річка) – «Волга» (марка машини), Челленджер (найбільша заглибина у світовому океані) – «Челленджер» (американський космічний корабель), Арк-тика – «Арктика» (атомохід) та інші.*